

Анотації

У статті розглядається дія принципу усності при розгляді цивільних справ. У роботі зазначається, що аналіз цивільного процесуального законодавства свідчить про те, що вимоги принципу усності наявні на всіх стадіях цивільного процесу і посідають на кожній стадії одне із центральних місць. Саме усна публічність, а не письмова таємність є одним із складників сучасного судочинства.

В статье рассматривается действие принципа устности при рассмотрении гражданских дел. В работе отмечается, что анализ гражданского процессуального законодательства свидетельствует, что требования принципа устности имеет место во всех стадиях гражданского процесса и занимает на каждой стадии одно из центральных мест. Отмечается, что устная публичность, а не письменная тайность является одной из составляющих современного судопроизводства.

In clause action of a principle of verballity is considered by consideration of civil cases. In work it is marked, that the analysis of the civil remedial legislation testifies, that requirements of a principle of verballity takes place in all stages of civil process and borrows one of the central places at each stage. Oral publicity is marked, that, instead of written secrecy is one of components of modern legal proceedings.

УДК 346.11

К. А. КАРЧЕВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри правових основ підприємницької діяльності
Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО (ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО) ПРАВА

Докорінні зміни, що відбулися у законодавстві в останній період, і зокрема прийняття нового Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [1] та Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [2] кардинально впливають на всю систему господарювання нашої країни. Можемо передбачити, що з прийняттям цих нормативних актів зникнуть останні перепони на шляху розбудови національної економіки на нових засадах та почнеться економічне зростання, що створить надійний базис у розбудові України як демократичної, правової та соціальної держави.

Разом із цим, прийняття вказаних нормативних актів створило певні перешкоди у справі гармонізації та оптимізації економічних відносин. Це пов'язане, насамперед, із неузгодженістю наукових поглядів на те, що являють собою економічні

відносини як об'єкт правового регулювання. У юридичній доктрині існують також різні погляди на те, яким має бути механізм правового регулювання таких відносин. Так, існують дві основні наукові концепції. Перша – концепція господарського права, прихильники якої вважають, що господарські правовідносини органічно поєднують у собі відносини, які виникають між суб'єктами господарювання у процесі здійснення ними господарської (і насамперед, підприємницької) діяльності (так звані «горизонтальні» відносини) та відносини, що виникають між суб'єктами господарювання та відповідними державними органами у процесі державного регулювання економіки (так звані «вертикальні» відносини) [3]. Друга концепція – концепція цивільно-правового регулювання підприємницьких відносин (концеп-

ція підприємницького права). Прихильники вказаної теорії вважають, що самостійних відносин у сфері господарювання не існує, а правове регулювання господарських (підприємницьких) відносин повинно відбуватися в межах цивільного права. Це знайшло своє відображення, власне, і на факті прийняття обох вищезазначених кодексів, розробка яких здійснювалась представниками науки господарського та цивільного права [4]. Треті науковці вказують, що господарські відносини складаються з цивільних та адміністративних відносин і регулюються господарським правом як комплексною галуззю права [5]. Існують й інші погляди з цього питання [6]. У зв'язку із зазначеним вище виникає потреба з'ясувати, якими нормами і як саме повинні регулюватися відносини у сфері господарювання.

Вирішення цього питання полягає, насамперед, у з'ясуванні відповідної галузі (галузей) права, норми якої (яких) і будуть здійснювати таке регулювання. Для того, щоб з'ясувати, норми якої (яких) галузі (галузей) права повинні застосовуватися для регулювання економічних відносин, треба звернутися до положень загальної теорії права. Відповідно до них в основі поділу норм права за галузями лежить наявність самостійних предмета та методу правового регулювання.

Предметом будь-якої галузі права традиційно визнають сукупність однорідних за своєю природою суспільних відносин, які регулюються нормами права. З'ясування того, які саме суспільні відносини повинні належати до господарських (економічних), є досить проблематичним. Це пов'язано, насамперед, із тим, що поняття «господарювання», «економіка» є доволі широкими. Вони можуть включати в себе всі суспільні відносини, учасником яких є суб'єкти господарювання (податкові, екологічні, трудові тощо). Відповідно до цього зміст поняття «господарювання» повинен бути звужений.

Оскільки економічні відносини в державі, де панують ринкові відносини, виступають у вигляді господарської (насам-

перед, підприємницької) діяльності, то і господарські відносини треба розглядати саме через зміст юридичного поняття господарської (підприємницької) діяльності. Інші відносини, в тому числі тісно пов'язані з нею (податкові, трудові тощо) в даному випадку не будуть належати до предмета галузі права, яка визначається. У зв'язку з цим треба відзначити, що господарські економічні відносини – це відносини щодо зайняття господарською (насамперед, підприємницькою) діяльністю. Зайняття нею полягає у здійсненні дій, спрямованих на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3, ст. 42 ГКУ). Економічна категорія «продукція» є змістом правової категорії «майно». До майна у широкому змісті в даному разі треба відносити не тільки речі (продукцію, яка виготовляється та реалізується суб'єктами господарювання), а й майнові права та результати дій (роботи, послуги). Відносини, пов'язані з майном у такому змісті, традиційно іменуються майновими відносинами. З огляду на це, за своїм економічним змістом господарська (підприємницька) діяльність включає в себе майнові відносини, що спрямовані на отриманні прибутку.

Окрім майнових, при здійсненні господарської (підприємницької) діяльності існують й особисті немайнові відносини, які сприяють досягненню господарської та підприємницької мети. Зокрема, це стосується комерційної таємниці, комерційного найменування, товарного знака тощо.

Таким чином, відносини, що характеризують господарювання (підприємництво) як об'єктивне явище, є майновими та особистими немайновими відносинами, що спрямовані на отримання прибутку або досягнення соціальних чи економічних результатів. Вказані відносини повинні мати й особливий суб'єктний склад. Згідно зі ст. 3 та ст. 42 ГКУ, учасниками таких відносин повинні бути суб'єкти господарювання (підприємці).

Однак, як відомо, майнові та особисті

немайнові відносини є предметом цивільного права (ч. 1 ст. 1 ЦКУ). Тому постає питання про те, яким чином співвідносяться майнові та особисті немайнові відносини, які виникають у господарській сфері (при зайнятті господарською (підприємницькою) діяльністю) та майнові (особисті немайнові) відносини, які є цивільними відносинами.

Для вирішення цього питання треба звернутись до питання про метод правового регулювання. Відповідно до теорії права під методом галузі права розуміють сукупність однорідних за своєю природою прийомів та способів, за допомогою яких норми права регулюють відповідні суспільні відносини. Згідно з доктриною цивільного права, основним методом цивільного права є диспозитивність регулювання цивільних правовідносин. Так, ч. 1 ст. 1 ЦКУ характеризує вказану диспозитивність юридичною рівністю учасників таких відносин, їх вільним волевиявленням та майновою самостійністю. Окрім цього, метод цивільного права може бути охарактеризовано і через майновий та відновлювальний характер заходів цивільної відповідальності.

Порівнюючи застосування цивільного методу до регулювання майнових та особистих немайнових відносин, які виникають при здійсненні господарської (підприємницької) діяльності, треба вказати таке. Юридична рівність учасників цивільних відносин полягає, насамперед, у тому, що вони наділяються рівними суб'єктивними правами, несуть рівні юридичні обов'язки та між ними не існує відносин влади-підкорення. Це повною мірою стосується і суб'єктів господарської діяльності, і, таким чином, є властивим для суспільних відносин, що виникають у сфері господарювання. Однак є певні випадки, коли за законом припускаються чи прямо встановлюються певні обмеження у правах, встановлюються додаткові обов'язки для учасників указаних відносин або допускаються певні владні відносини (встановлення обов'язкових цін на певні види товарів, встановлення обмежень щодо встановлення монопольних цін, існування так званих

залежних підприємств (ст. 118 ЦКУ).

Вільне волевиявлення учасників цивільних майнових відносин полягає у тому, що вони, вступаючи у відносини, не обмежуються волею сторонніх осіб, а вступивши до таких відносин, мають можливість здійснювати належні їм права на свій розсуд. Більша частина господарських відносин теж базується на таких засадах (про це свідчать принципи підприємництва, зокрема, принципи свободи підприємницької діяльності, вільного вибору споживачів та поставників продукції, вільного встановлення цін тощо (ст. 44 ГКУ)). Однак у випадках, встановлених законом, суб'єкт господарювання не може відмовлятися від вступу в певні відносини або прямо зобов'язаний вступати в них (відносини зі споживачами продукції за публічними договорами (ст. 633 ЦКУ), виконання державного замовлення тощо). Вступивши у майнові відносини, суб'єкт господарювання у певних випадках не має можливості впливати на їх зміст, а, навпаки, зобов'язаний дотримуватись запропонованої моделі поведінки (наприклад, щодо типової угоди, яка затверджена Кабінетом Міністрів чи іншим органом державного управління та оприлюднена у встановленому порядку (ст. 630 ЦКУ, ст. 179 ГКУ)).

Нарешті, треба зазначити, що загальне правило про майновий та відновлювальний характер заходів цивільної відповідальності застосовується і в господарській діяльності. Так, заходи відповідальності обмежують саме майнові інтереси правопорушника, завдані збитки відшкодовуються в повному обсязі. Однак враховуючи професійний характер господарської (підприємницької) діяльності та можливість завдання шкоди споживачам, навколишньому середовищу або державі, закон може встановлювати додаткові заходи майнового впливу, які спрямовуються не тільки на відновлення майнового становища, що існувало до правопорушення, але і на покарання правопорушника. Також до правопорушників можуть застосовуватись заходи, які за своїм характером не є майновими (примусова реорганізація,

відміна державної реєстрації, анулювання ліцензії тощо). Нарешті, до суб'єктів господарювання можуть застосовуватись підвищені вимоги щодо умов їх відповідальності, за якими вина (як елемент загального складу цивільного правопорушення) може взагалі не враховуватись (як це відбувається при застосуванні штрафних та оперативно-господарських санкцій).

Таким чином, можна зазначити, що за своєю правовою природою майнові та особисті немайнові відносини у господарській сфері є цивільними відносинами, однак стосовно останніх є спеціальними. Спеціальний характер господарських (підприємницьких) відносин полягає у тому, що у випадках, встановлених законом, дія методу цивільного права обмежується. Такі обмеження повинні встановлюватись законом у вигляді умов та/або меж здійснення суб'єктами господарювання (підприємцями) господарської (підприємницької) діяльності з метою забезпечення соціальної спрямованості економіки, захисту прав споживачів, прав інших суб'єктів господарювання, захисту навколишнього середовища, державних інтересів.

До вказаних умов можна віднести правила набуття статусу суб'єкта господарювання з моменту державної реєстрації (та відповідно порядку такої реєстрації), про набуття права здійснювати певний вид діяльності з моменту отримання спеціального дозволу (ліцензії, торгового патента) (та відповідно порядку їх отримання) тощо. До зазначених меж можна віднести антимонопольне законодавство, правила про неприпустимість демпінгу в зовнішньоекономічній діяльності тощо. Норми, що встановлюють умови та межі здійснення господарської (підприємницької) діяльності, будуть обмежувати дію загальних методів та принципів цивільного права, а тому будуть нерозривно пов'язані з нормами цивільного права. У зв'язку з цим немає підстав вважати відносини у сфері господарювання, що пов'язані із встановленням умов та меж здійснення господарської (підприємницької) діяльності, адміністративними.

Той факт, що норми, які встановлюють

зазначені умови та межі, є за своєю правовою природою публічними, зовсім не повинен означати, що всі відносини у даному разі є публічними (адміністративними) відносинами. У зв'язку з цим не можна не вказати на те, що тенденція до публіцизації зарубіжного приватного права (особливо у сфері регулювання майнових відносин у галузі господарювання), наразі відзначається як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, зокрема: «...розподіл права на приватне та публічне не можна розуміти спрощено, як розподіл виключно на рівні галузей права. Розподіл може проводитись і на рівні окремих правових інститутів, і на рівні окремих правових норм» [7, с. 198]. Додатково можна зазначити й те, що імперативні норми характерні і для традиційного цивільного права. Так, у ЦКУ закріплювались правила про необхідність реєстрації шлюбу, про реєстрацію угод із нерухомістю тощо. Однак природа відносин, пов'язаних із даними діями, ніколи не була дискусійною.

На підставі викладеного можна вказати, що правові відносини, які виникають у сфері здійснення господарської (підприємницької) діяльності, повинні регулюватися особливою підгалуззю цивільного права. Для такої підгалуззі можна запропонувати назву «Господарське (підприємницьке) право» та надати таке визначення: господарське (підприємницьке) право – це спеціальна підгалузь цивільного права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини, що виникають при зайнятті господарською (підприємницькою) діяльністю та спрямовані на отримання прибутку, досягнення соціальних чи економічних результатів, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності суб'єктів господарювання (підприємців), з можливістю встановлення законом умов та меж здійснення такої діяльності для забезпечення соціальної спрямованості економіки, захисту прав споживачів, інших суб'єктів господарювання, навколишнього середовища та держави.

Література

1. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]: зі змінами та доповненнями: [прийнятий 16 січня 2003 р.]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]: зі змінами та доповненнями: [прийнятий 16 січня 2003 р.]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Хозяйственное право : учеб. / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. – К. : Юринком Интер, 2002. – 912 с.
4. Коммерческое право : учеб. / А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вешунова и др. ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. – С.Пб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1998. – 518 с.
5. Щербина В. С. Господарське право / Щербина В. С. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.
6. Саниахметова Н. А. Предпринимательское (хозяйственное) право Украины : учеб. пособ. / Саниахметова Н. А. – Х. : Одиссей, 2004.
7. Кулагин М. И. Предпринимательство и право: опыт Запада / М. И. Кулагин // Избранные труды. – М. : Статут, 1997. – С. 183–291. – (Серия «Классики российской цивилистики»).

Надійшла до редколегії 18.06.2009

Анотації

Стаття присвячена питанням визначення поняття господарського (підприємницького) права. У статті розглядаються питання про зміст предмета господарського (підприємницького) права та його метод. Проводиться порівняння порядку застосування методу цивільного права до господарських відносин. На підставі визначення предмета й методу господарського (підприємницького) права надається його поняття.

Статья посвящена вопросам определения понятия хозяйственного (предпринимательского) права. В статье рассматриваются вопросы о содержании предмета хозяйственного (предпринимательского) права. Проводится сравнение порядка применения метода гражданского права к хозяйственным отношениям. На основании определения предмета и метода хозяйственного (предпринимательского) права дается его понятие.

The article is devoted to the questions of decision of concept of economic (enterprise) right. In the article questions about maintenance of the article of economic (enterprise) right are examined. A comparison of order of application of civil law method is made to the economic relations. On the basis of decision of object and method of economic (enterprise) right its concept is given.

УДК 347.73

О. П. ГЕТМАНЕЦЬ,

*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри правових основ підприємницької діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

У фінансовій сфері національної економіки контроль формування, розподілу та використання бюджетних фондів є умовою забезпечення фінансово-бюджетної дисципліни. Для налагодження державного фінансового контролю в бюджетному процесі, тобто бюджетного контролю,

першорядне значення має упорядкування діяльності контролюючих суб'єктів. У Бюджетному кодексі України (далі – БК) встановлюється повноваження з контролю за дотриманням бюджетного законодавства широкого кола учасників бюджетного процесу, діяльність яких не має